

H. Orlóci Edit: A cirkuszi számzsánerek 7. rész Schleuderbrett (ugródeszka) / 3.

A történelemkutatás egyik legfontosabb segédtudományának képviselője a szocialista korszakkal kapcsolatban¹ rávilágított arra, hogy „az új, a források legteljesebb körét feltárni kívánó cirkusztörténet, illetve cirkuszok történetének megalkotásához elengedhetetlen a magyar levéltárak iratanyagának ismerete, az új éra levéltárakban elhelyezett iratanyagának teljes körű áttekintése, és pontos, teljességre törekvő feldolgoása.”²

Keresztes Csaba tanulmánya remek eligazítást ad az Országos Levéltár vonatkozó iratanyagának felosztásáról³, amelyből megtudhatjuk, hogy az elvi irányítást és a cirkuszvállalat közvetlen felügyeletét (átszervezések és névváltozások mellett) a kulturális minisztérium látta el. Pontos útmutatást ad arra nézve, hogy mely témakörökre vonatkozóan, hol lehet kigyűjteni az adatokat. Keresztes írása alapján tehát a kutatásoknak mintegy menetrendjét lehet felvázolni a statisztikai iratgyűjteménytől kezdve (XXXII-20) az ellenőrzési főosztályon át (XIX-I-4-c) a művészetoktatási önálló osztályig (XIX-I-7-h). A tucatnyi lelőhely közül a legérdekesebb anyag – vélhetőleg – a nemzetközi kapcsolatok és a színházi főosztály állományából kerülhet elő.

Az itt tárgyalt kis mintában⁴, az állami cirkuszvállalaton keresztül is sok jellemző sajátosságát világíthatjuk meg a kultúrpolitika működési elveinek (az államosítást elszenvedők kétségbeesett panaszaik érintik meg legmélyebben az embert). Az utalások három blokkba csoportosíthatók:

1. 1. A kézi vezérlésű kultúrpolitika
2. 2. A nemzetközi mozgásszabadság igen erős korlátozottsága
3. 3. A terület speciális feszültségei

1.) A mintában szereplő iratokat időrendi sorrendbe állítva, elsőként egy olyan levéllel találkozunk, amellyel a minisztériumi osztályvezető kereste meg a Művelt Nép szerkesztőségét: „szeretném, ha az elvtársak egy kis riportot készítenének Lukács Ferdinánd artistáról, aki május 16-án kapott kormánykitüntést”⁵, és Kárlly et. ugyanazonnap hasonló megkereséssel fordult a Színház és Mozi c. lap vezetőihez⁶ is. Az illetékes elvtársak tehát kézi vezérléssel igyekeztek hatni az újságírókra, ám ilyen cikkek nem jelentek meg. Az 1954-es év további lapszámaiban tucatnyi írás foglalkozik a cirkusszal, de a kért írás nem jött le egyik sajtóorgánumban sem.

A kézi vezérlésű ügyintézés jól példázza az a tény is, hogy egyenesen a miniszternek, Kállay Gyulának tett jelentést az OCV igazgatója Lukács Ferdinánd fegyelmi úton történt elbocsátásáról⁷, amely intézkedést a későbbiekben még érinteni fogom.

2.) Az 50-es évek legnagyobb problémája a mozgásszabadság korlátozottsága volt, ami sorsdöntő jelentőségű egy olyan szakma esetében, amelynek lételeme az országhatároktól független működési lehetőség. Az útlevel ügyintézésének privilégiumával az állami cirkuszvállalat egyeduralmi helyzetbe került, és közvetlenül avatkozhatott be az artisták, a számok életébe.

Mint ismeretes, az államosítást követően azok az artisták, akik státuszba kerültek, nagyon alacsony, de fix fizetést kaptak egész évben, függetlenül attól, hogy volt-e munkalehetőségük, és ez a pénz a külföldi tartózkodás idejére is megillette őket (a valutában kapott napidíjon felül). Komoly jelentőséggel bírt tehát az a tény, hogy a Lukács csoport vállalati, míg a Hortobágyi vállalaton kívüli szám volt, legalábbis 1955-ben⁸.

Az útlevel tehát komoly fegyvernek számított, kiadásához a Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI) kikérte a cirkuszvállalat vezetőségének (beleértve a párt- és szakszervezeti bizottságot) a véleményét, nem kevésbé az Állambiztonságét. A szakmai legendárium számon tart olyan eseteket, amikor a társulat tagjai közül a vonatból szállítottak ki egyes személyeket, de egyébiránt is, a bürokratikus eljárás hosszadalmassága sok

feszültséget okozhatott.

Bizonyára jó okkal idegeskedhettek az érdekeltek annál az esetnél is, amelynél egy bő hét állt csak rendelkezésre, hogy a Hortobágyi ugródeszka-csoportba Markó István helyére kiutazhasson Lukács József⁹,

Általában a külföldi kiutaztatással kapcsolatos dokumentumok között található azok az iratok is, amelyek felsorolják az útlevelekérők nevét (esetleg a személyes adatokkal együtt). Itt 1955-ből maradt fenn egy lista a Hortobágyi csoport tagjairól: Hortobágyi József, Brandt Lajos, Brandt Sándor, Brandt Vilmos, Brandt István, Richter Raymond, Palkó Ferenc, Hortobágyi Józsefné¹⁰.

A cikkemben tárgyalt iratanyag csak szocialista országokat érint: a varsói artista konferencián történt román együttműködési megállapodással kapcsolatos¹¹, valamint a Hortobágyi csoport cseh szerződés kivonatát kísérő feljegyzések¹².

3.) Nagy mértékben a bezártságból ered a cirkuszra vonatkozó speciális problémacsokor is, lévén a legjellemzőbb momentum az, hogy „a [Hortobágyi] csoportnak itthon nincs lehetősége a munkára, megélhetésük komoly nehézségekbe ütközik, az OCV csupán a szeptemberi hónapra tudott részükre a FNC-ben szerződést biztosítani”¹³. A munkalehetőségek korlátozottságán egyrészt a nagy produkcióknak a varietékben történő alkalmazásával¹⁴, másrészt az ún. mozivarieté intézményének bevezetésével is próbáltak enyhíteni, ám a tényleges megoldás mégiscsak a külföldi utaztatás lehetett.

A központi utasításos rendszerben a vállalat vezetőségének követnie kellett a megadott direktívákat, pl. helytelenítik a nem-státuszos artisták külföldre utaztatását. Ugyanakkor nemcsak az említett munkaalkalom-szükséghez, hanem a szocialista partnereknek a jó számok iránti ragaszkodásához is kénytelenek igazodni, adott esetben engedélyezni a Hortobágyi csoport három hónapos román turnéját¹⁵.

A bürokratikus szemléletmód kudarcára jó példa az az eset, amely a csoportfőnök kirúgását követően állt elő. Hortobágyi József „racionalizálva lett egyénileg, mert nem volt benne az ugródeszka csoportban”. Csakhogy Hortobágyi összeállított egy új számot, amelybe át tudta csábítani a három Brandt fiút, tönkretéve ezzel a 8 Lukács vállalati számát. Azért tehette ezt meg, mert az emberek mérlegelik a kilátásaikat, és a 3 Brandt nyilván több lehetőséget látott ebben a felállásban, és némi rizikót vállalva, egyszerűen kiléptek a státuszból¹⁶. Magatartásuk ésszerű volt, ám a vezetőség szemében erkölcstelennek minősült.

Aki még nem dolgozott cirkuszban, annak valószínűleg fogalma sincs egy nagy csoport összetartásának elképzelhetetlenül nagy nehézségeiről. A makro- és mikro-környezet – mondhatni – kegyelmi állapota, a legapróbb részletek kivételes kombinációja tudja csak összehozni, majd huzamosabb ideig életben tartani a csoportot, nem véletlen, hogy ez elsősorban családi alapon sikerülhet.

Mindig is a szegény országok legszegényebb rétegeiből rekrutálódtak a tagok, jó példa erre a két világháború közötti időszakból a Váradi csoport alapítójának tanonckodása az első artistaképző helyek egyikén: „a már külföldön dolgozó ugródeszka számokhoz készítettek fel tartalék embereket, akik ha szükség volt rájuk, szívesen mentek, Varga bácsi viszont pénzért adta őket, és a fiúkat addig is tetőfedő segédként alkalmazta magánál”¹⁷.

Azok a fiatalok, akik a mindennapi hosszú, kemény fizikai munka világából kerülnek át a cirkuszhoz, értékelni tudják a viszonylagos szabadságot, élvezik a próba erőfeszítéseit, az előadás hangulatát. Sok szempontból fel vannak készítve azokra a megpróbáltatásokra, amelyeket ez az életforma produkál. Elsősorban az alkalmazkodóképességet terheli meg a zárt világ, a szoros együttélés normarendszere, a mindennapi súrlódások kisebb-nagyobb feszültsége vezethet el egy vagy több tag kiválásával a csoport széteséséhez.

A viselkedésmód megítélése nagymértékben ambivalens. A néhány hónappal később elbocsátott Hortobágyi József csoportjáról a vállalatvezetés jellemzése a következő volt: „magaviseletük ellen kifogás nem merült fel,

a szám a legteljesebb erkölcsi sikert érte el, munkájukkal öregbítették a magyar cirkuszművészet jó hírét¹⁸.

A „Szocialista Kultúráért” 1954-ben kitüntetett Lukács Ferdinánd is fekete bárány lett három évvel később. Balog László OCV-igazgató azonnali hatályú fegyelmi határozattal bocsátotta el őt¹⁹ a Munka Törvénykönyve 112§ 4. bekezdésére hivatkozva²⁰. Nem tudni, hogy mi volt a konkrét eset, de bármi történt is, vélhetőleg az artista viselkedésére is lehetett magyarázat. Nem hivatott az utókor igazságot tenni. A lényeg nem az igazságtétel, hanem az, hogy Balog elvtárs utóélete teljes mértékig érdektelen a cirkusztörténet szempontjából, ám ezek az akrobata-csoportok még hosszú-hosszú évtizedeken keresztül „öregbítették a magyar cirkuszművészet jó hírét”, amiért a legnagyobb tisztelettel és hálával tartozunk nekik.

1 Saját tanulmányaim és kutatásaim során a XIX./XX. század fordulójának irodalmában mélyedtem el, a szocialista korszakot illetően messze nem tekintem magam szakértőnek, mondhatni a privát kíváncsiság szintjén próbálok meg utánajárni annak, hogy egy-egy számszáner esetében milyen információknak lehet nyomára bukkanni az alapvető vizsgálatok elindításával.

2 Keresztes Csaba: A cirkusztörténet levéltári forrásai 1945-1990 In: H. Orlóci Edit (szerk.): *Cirkusz és tudomány* József Műhely Kiadó 2005 84. o.

3 Elsősorban a Hess András téri állományt vizsgálja, a Bécsi úti épületben található nagy és kifejezetten a MACIVÁ-ra vonatkozó fondról épp csak említést tesz. Ez utóbbi archívum adatait cikkem befejező részében fogom tárgyalni.

4 Csak azt a néhány tucatnyi iratot vizsgáltam át, melyeket Keresztes Csaba volt szíves kigyűjteni számomra, ráadásul ezek közül is csak az ugródeszkára vonatkozókat érintem a cikkemben.

5 XIX-I-3 8775-M-3 457-es doboz (1954.05.18.)

6 XIX-I-3 8775-Sz-9 239-es doboz (1954.05.18.)

7 XIX-I-3 8775-570 608-as doboz (1957.11.05.)

8 XIX-I-3 8775-19-96 536-os doboz (1955.12.07.) A későbbiekben egy meglehetősen bonyolult pontrendszer alapján szabályozták az artisták illetményét. Ha második, esetleg harmadik számot is csináltak, azért további meghatározott százaléknyi összeggel nőtt az itthoni keresetük, és ha „tuliba” kerültek, vagyis sok előadást teljesítettek, akkor kifejezetten nagy jövedelmet szerezhettek.

Azok, akik nem kerültek állami státuszba, vagy fél-legális keretek közt, komédiás cirkuszoknál keresték kenyerüket, vagy a nemzetközi piacon eladható produkcióval 10% impresszálási díj ellenében utazhattak külföldre. És voltak olyanok is, akik a nyugati szerződésük teljesítése után az útlevelük érvényességének lejártával disszidálni kényszerültek, vagy egyszerűen nem látták indokoltnak és szükségesnek az impresszálási díj további fizetését, és ezért mondtak le az állampolgárságukról.

9 XIX-I-3 8775-160-59 608/a doboz (1957.08.21.) Hetényi ov. levele a KKI vezetőjének arról, hogy az artistának 29-én már utaznia kell.

10 XIX-I-3 8875-19-61 536-os doboz (1955.04.09.)

11 XIX-I-3 8775-19-86 536-os doboz (1955.08.24.)

12 XIX-I-3 8775-160-53 608/a doboz (1957.08.09.)

13 XIX-I-3 8775-19-86 536-os doboz (1955.08.24.)

14 A Kálvária téri varietében dolgozott a szoc. kultúráért kitüntetett Lukács Ferdinánd XIX-I-3-a 457-es doboz 8775-H2/1954 (1954.06.19.)

15 XIX-I-3 8775-19-86 536-os doboz (1955.08.24.)

16 XIX-I-3 8775-19-86 536-os doboz (1955.08.24.)

17 http://www.epa.hu/01400/01461/00015/pdf/EPA01461_cirkuszi_akrobatika_2012_01_01_weiszn.pdf

[18](#) XIX-I-3 8875-19-61 536-os doboz (1955.04.09.)

[19](#) XIX-I-3 8775-570 535-ös doboz (1957.11.05.)

[20](#) MUNKAFEGYELEM

112§. Fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki....

4. botrányos vagy erkölcstelen életmódot folytat, vagy egyébként olyan magatartást tanúsít, amely munkakörének ellátására méltatlanná teszi.

megjelenik minden negyedévben